

MELİHA YILDIRAN
SARIKAYA**

Dîvân-ı Hikmet ve Garib-nâme'de Himmet*

Sufi Aspiration in Divan-ı Hikmet And Garib-Name

Ö Z E T

Bazı kelimelerin anlam kapasiteleri bazılarına nazaran daha geniş ve çeşitlidir. Bu tür kelimeler ifadeye zenginlik ve derinlik kattıkları için rağbet görürler. Fakat aynı gerekçe kastedilen anlamın kapalı kalmasına da yol açabilmektedir. Anlam çerçevesi geniş olan bu kabil kelimeler ekseriyetle yabancı kökenli kelimelerdir. Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra yeni dini kavramlarla karşılaşmışlardır. Bu kavramların Türkçede karşılıkları olmadığı için Arapça ve Farsçadan kelimeler alınmıştır. Örnekleri az olmayan bu kelimelerden biri "himmet" kelimesidir. Arapça kökenli olan bu kelime Türkçeye Farsça üzerinden gelmiştir. Himmet kelimesi Türkçede Arapçadaki anlamından daha farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Bu çalışmada himmet kelimesinin Türkçede hangi anlamda kullanıldığı üzerinde durulacaktır. Bunun için öncelikle sözlükler incelenmiştir. Ayrıca Türk edebiyatının kadim metinlerinden olan Dîvân-ı Hikmet ve Garib-nâme'de himmet kelimesinin hangi anlamlarla yer aldığı üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

The semantic capacity of some words are wider and more diverse than others. Such words are widely used since they add amplitude and depth to the expression. However, the same reason may cause the meaning to be implicit. These words, which have a wide semantic framework, are mostly words of foreign origin. After the Turks embraced Islam, they encountered new religious concepts. Since these concepts do not have equivalents in Turkish, words were loaned from Arabic and Persian. One of these words, whose examples are not few, is the word "himmet". The word himmet, which is of Arabic origin, came to Turkish through Persian. The word himmet is used in a different meaning in Turkish than in Arabic. In this study, it will be emphasized in which sense the word himmet is used in Turkish. For this purpose, firstly, dictionaries were examined. In addition, the meaning of the word himmet in Dîvân-ı Hikmet and Garib-nâme, which are among the earliest texts of Turkish literature, is dwelled on.

ANAHTAR KELİMELE R

Himmet, Türkçe, Arapça, Dîvân-ı Hikmet, Garib-nâme.

KEYWORDS

Himmet, Turkish, Arabic, Dîvân-ı Hikmet, Garib-nâme.

Giriş

Bazı kelimelerin anlam kapasiteleri bazılarına nazaran daha geniş ve çeşitlidir. Bu tür kelimeler ifadeye zenginlik ve derinlik de kattıkları için rağbet görür, tercih edilirler. Tercihe sebep olan aynı özellikler diğer taraftan söz konusu kelimenin farklı anlamlara zemin oluşturabilmesi,

* Makalenin Geliş Tarihi: 25.02.2022 / Kabul Tarihi: 16.03.2022.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (msarikaya@marmara.edu.tr), Orcid Id: 0000-0003-4406-5335.

kastedilen mânânın muğlak kalabilmesi, anlamın zihinde net ve doğru şekilde açılmayabilmesi vb. ifade kusurlarına da yol açabilmektedir. Anlam çerçevesi geniş olan bu kabil kelimeler Türkçe kökenli de olabilir yabancı menşeli de olabilir. Türkçe kelimelere nispetle Arap Fars müşterek kültür havzasından gelen kelimelerde bu problem biraz daha karmaşık hâl alabilmektedir. Mensûbu olduğumuz dinle gelen yeni bazı kavramların dilimizde doğrudan karşılıklarının bulunmaması bu kelime geçişlerine tabî bir gerekçe oluşturmuştur. Mânâyı en doğru şekilde ifade etmek maksadıyla alınan bu kelime ve kavramlar zamana yayılan bir seyir içerisinde dilimize dâhil olmuşlarsa da bazı kelimelerin kendi anlam alanlarının dışına taşttıkları görülebilmektedir. Öyle ki bazen kelimenin kaynak dildeki anlam/lar/ı Türkçeye bütünüyle aktarıl/a/mamakta, bazen alınan kelime âit olduğu dildeki karşılığın uzağına düşebilmekte, bazen mecâzî anlam gerçek anlamın yerine ikâme edilebilmekte, nâdiren de olsa bazı kelimeler dilimize zıt anlamlarıyla yerleşebilmektedir. Özellikle Farsça üzerinden gelen Arapça kelimelerde tüm bu farklı kullanımlara tâbir câizse bir de Farsçanın yorumu eklenir. Bu yorum daha en başta kelimenin telaffuzu üzerinde görülebileceği gibi Farsçada kelimenin Arapça karşılıkları arasından birinin öne çıkması şeklinde de tezâhür edebilmektedir.¹ Örnekleri hiç de az olmayan bu kelimelerden biri, telaffuz özelliğinden yola çıkarak Farsça metinlerden dilimize intikal etme ihtimâli yüksek olan Arapça kökenli “himmet” kelimesidir. Bu çalışmada himmet kelimesinin başlangıçta dilimizdeki açılımı ve kullanım seyri üzerinde durulacaktır.

Bir kelimenin dildeki doğru karşılığını öğrenmek için esâsen ilk başvuru kaynağı sözlüklerdir. Fakat Türkçe sözlükler hayli geç bir dönemde hazırlanmış oldukları için özellikle yabancı kökenli kelimeler hem târif ve kapsam hem de dilimizde kazandıkları anlamlar bakımından erken dönemde lugat sistemi içerisinde kayıt altına alınamamıştır. Böyle olunca bu kelimelerin yer aldığı edebî metinler hem sözlüklere veri sağlamak hem de kelimelerin dil içerisindeki seyrini tâkip edebilmek bakımından önemli birer vesîka kıymeti kazanmaktadır. Edebî metinler

¹ Arapçadan dilimize gelen ve Türkçede süreç içerisinde köken dilin dışında bir anlamla yerleşen kelimeler *Nâbî Dîvânı* örneği üzerinden incelenmiştir. (bk. Savaş 2012: 65-82).

sadece kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldıklarını göstermek için değil, zaman içerisinde görülen anlam genişlemeleri veya daralmaları gibi kelimelerin edebiyat ve dolayısıyla dil içerisindeki gelişmelerini tâkip ve tespit için de sözlüklerden daha öncelikli bir mevkiye sâhiptir. Edebî metinler arasında ise şiir, ifade edilmek istenen mânânın bir mısra veya beyitte tamamlanması esâsına bağlı olması bakımından kullanışlı bir başvuru veya kıtas zemini sunmaktadır. Yâni bir kelimenin dilimizdeki doğru karşılığını tespit edebilmek için şâirler, başlıca mürâcaat kaynağı olarak görülebilir. Bu esastan hareketle çalışmaya konu olan himmetin hangi mânâyı karşılamak üzere Türkçeye dâhil olduğu bazı şiir örnekleri üzerinden tâkip edilecektir. Bunun için de Ahmed Yesevî (v. 1166) ve Âşık Paşa (v. 1332) tetkik alanı olarak seçilmiştir.

Türkçede din dilinin kurulmasındaki tasarrufu tartışmasız olan Yesevî'nin hikmetleri ile Türkçe yazmak konusundaki ısrarlı niyeti müsellemlenmiş olan Âşık Paşa'nın mesnevîsi, yaşadıkları devir ve coğrafyaların farklı olmasından da kaynaklanan imkân ile dinî ıstılahların ilk edebî metin tecrübelerinde nasıl kullanıldığını görmek için uygun birer vasat sunmaktadır. Yesevî'nin dinî hakikatleri Türkçe anlatma kararıyla sâyesinde bir mânâ dili seviyesine yükselen Türkçenin bu özelliği, Anadolu'da Yûnus Emre ilâhîleriyle başlayarak Âşık Paşa'nın gayretleri ile gelişmiştir. Bu meyânda himmet kavramını bir anlamda Türkçeyi kuran bu metinlerden okumak² elzem görünmektedir. Bundan da önce himmetin belli başlı Arapça, Farsça ve Türkçe sözlüklerdeki karşılıklarına bakılması, bir tasavvuf ıstılahı olarak taşıdığı anlam/lar/ın gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Sözlüklerde Himmet

Arapça menşeli "himmet" kelimesi, "hemme" kökünden gelir. *Lisâni'l-Arab'* da kelime, bir şeye niyetlenmek, onu istemek ve azmetmek anlamıyla yer almaktadır. Ayrıca "el-hemme" ve "el-himme" kelimeleri için "el-hevâ", yâni "arzu" karşılığı verilmiştir (İbn Manzûr [t.y.]: XII/260-261). *Tâcu'l-arûs'* ta himmet, kalbin bir şeye yönelmesi ve iyiliğe

² Yûnus Emre'nin ilâhîlerinde himmet kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığına dâir bir çalışma mevcuttur. (bk. Yıldırım Sarıkaya 2021: 41-54).

meyleden fenâlıktan uzak duran irâde kuvveti anlamlarıyla yer almaktadır. Burada da yine “el-hevâ” karşılığı mevcuttur (Zebîdî [t.y.]: IX/110).

Osmanlı'nın belli başlı Arapça sözlüklerinden olan *Ahterî-i Kebîr*'de himmet, “kasıt” karşılığıyla yer almaktadır. Fiil hâline verilen “Hemme bi’ş-şey” misâli de aynı anlamda, “Bir şeyi kastetti.” şeklinde tercüme edilmiştir (Ahterî 2007: 353). *Kâmûsu'l-muhît Tercümesi*'nde himmet, “Zamîrde fi'le çıkarılması kasd ve irâde olunan husûsa denir. Ve meyl-i tab' ve şevk ve hevâ ma'nâsınadır.”³ şeklinde açıklanmaktadır. Görüldüğü üzere kelime yine her biri Arapça kökenli olan kasıt, irâde, meyl, şevk ve hevâ kelimeleriyle karşılanmıştır. Bu îzâh, ısrarlı bir niyet ve güçlü bir arzu şeklinde sâdeleştirilebilir. *Vankulu Lugati* ise kelimeye, “Bir nesneye kasd ve teveccüh”⁴ karşılığını vermektedir. Burada kelimenin güçlü arzu ve heves anlamlarından ziyâde bir şeye kastetmek, yönelmek anlamı öne çıkmış görünmektedir.

Himmetin dilimize Arapçadaki gibi “himme” şeklinde değil de “himmet” telaffuzuyla yerleşmiş olması, kelimenin bize Farsça üzerinden geldiğinin bir göstergesidir. Bu sebeple kelime köken olarak Arapça olsa bile Farsça sözlüklerin kelimeye verdikleri karşılık ayrı bir önem kazanmaktadır. Fakat bir taraftan da kelimenin Arapça olması, Osmanlıdan günümüze bilinen bazı önemli Farsça sözlüklere kelimenin alınmamasının sebebidir. *Persian-English Dictionary*'de kapsamlı şekilde madde başı olan himmet, Arapça sözlüklere benzer şekilde ilk olarak “arzu, temâyül, kararlılık, niyet” anlamlarıyla, ikinci olarak “ısrarlı talep, dikkat ve özen göstermek, yüce gönüllülük” anlamlarıyla, akabinde “güç, kuvvet, yetenek” karşılıklarıyla yer bulmuştur. Sözlük son olarak himmet için, “himâye, lutuf ve ihsân” karşılıklarını vermektedir. Farsça “kerden” vb. ilâvesiyle oluşan mürekkep fiillerde ise kelimenin gayret ve çaba anlamlarının öne çıktığı görülmektedir (Steingass 1998: 1508). *Dihhudâ* ise himmeti, Arapçadaki kullanımına paralel şekilde, “irâde, arzu, istek ve azim” (*Dihhudâ* 1373: XIV/20805) kelimeleriyle karşılamaktadır.

³ *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, <http://www.kamus.yek.gov.tr>. erişim tarihi: 26.03.2021.

⁴ *Vankulu Lugati*, <http://www.kamus.yek.gov.tr>. erişim tarihi: 26.03.2021.

Arapça ve Farsça sözlüklere; meyl, niyet, kasıt ve çaba karşılıklarıyla giren himmete bu sözlükler arasında sadece Steingass’ta lutuf, ihsân anlamlarının ilâve edildiği görülmektedir. Burada asıl tâkip etmeye çalıştığımız konu hem kaynak dil ile farklılıkları görmek hem de kelimenin Türkçede kazandığı anlamların altını çizmek olduğu için öncelik Osmanlı döneminde hazırlanan Türkçe sözlüklerde olmak üzere belli başlı Türkçe sözlüklerin himmet maddelerini mukayese dikkati ile okumak gerekmektedir.

Meninski’de himmet ilk olarak kalbin bir şeye yönelmesi ve kasıt karşılığıyla yer almaktadır. Ayrıca yönelim, amaç, arzu, niyet, heves, dikkati yöneltmek şeklinde bu anlamı pekiştiren farklı karşılıklar verilmiştir. Meninski kelimenin “himmetünüz ile” şeklindeki kullanımı için de “himâyenizde” karşılığını vermektedir (Meninski 2000: III/5490). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*’nda himmet doğrudan, “yardımseverlik gayreti” (Tietze 2016: III/488-489) şeklinde açıklanmaktadır.

Kamûs-ı Osmanî’de himmet, “Kuvveden fiile çıkarılması kasd ve irâde olunan husûsun, ta’bîr-i dîgerle fiile çıkarılması kasd-ı kalbî ile tasmîm kılınan şeyin husûlüne cehd-i kavî ve şevk-i tâm ile çalışmak; bu yolda olan meyl-i tabîi ve ikdâm-ı tâm. Lutf u kerem (uluvv-i himmet), kasd-ı şedîd, azm-i kavî, fütüvvet-i fâika ma’nâlarını muhtevîdir.” (Salâhî 2019: II /653) îzâhlarıyla yer almaktadır. Bu açıklamada görüldüğü üzere kelime ilk olarak belli bir niyet üzerinde yoğunlaşarak irâde gösterilen meselenin gerçekleşmesi için çalışmak çabalamak anlamındadır. Bu nispeten ayrıntılı ve nüans içeren çeşitlemeli karşılıklar arasında, hâriçten gelen yardım anlamındaki “lutf u kerem” karşılığı ile önceki sözlüklerde görmediğimiz “fütüvvet” anlamları dikkat çekmektedir.

A Turkish and English Lexicon’da ise himmet; düşünce ürünü eylem veya çaba; kendini zorlamak, zahmete girmek ve güçlü bir mercî tarafından herhangi bir kişi lehine uygulanan etki, yardım, mistiklerin tasarrufuyla oluşan mûcizevî tesir (Redhouse 1987: 2168-69) karşılıklarıyla üç ayrı çerçevede açıklanmıştır. Her bir açıklama birer kelimeye indirgenecek olsa gayret, çaba ve mânevî yardım demek münâsîp olur. Sözlükte ayrıca, “himmetiniz ile” kullanımı kaydedilmiş

olup bu kullanım ise “tesiriniz veya yardımınızla” şeklinde belli bir yöne tahsîs edilerek açıklanmıştır.

Türkçedeki Arapça ve Farsça kökenli kelimeler bakımından önemli bir sözlük olan *Lügat-ı Nâcî* kelimeye evvelâ, “kuvveden fiile çıkarılması kasd ve irâde olunan husûs” karşılığıyla yer vermiş, akabinde “himmet-i aliyye” ve “himmet-i celîle” terkiplerini kaydetmiştir. Son sırada himmet için “lutuf, kerem” karşılıklarını zikreden Muallim Nâcî; bu iki karşılığı, “Himmet buyurunuz.” (Naci 1987: 943) cümlesiyle desteklemektedir. Verilen bu misâlden himmet talebinin, mânevî yardım beklentisi olduğu anlaşılmaktadır.

Türkçe sözlükler arasında kendisinden önceki sözlüklere nispetle gerek kelime seçimi gerek tertip bakımından ileri bir seviyede olan *Kâmûs-ı Türki*, özellikle Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin Türkçede kazandıkları anlamlara yer vermesi bakımından ayrı bir kıymet taşımaktadır. Bu sözlükte himmet, “kasıt, niyet, zihn ü kalble olunan tasaddî”; “cehd, sa’y, gayret”; “lutuf” ve son olarak, “teveccüh-i mânevî, imdâd-ı rûhânî” (Şemseddin Sami 2011: 1166) olmak üzere her birine ayrı misâl verilmek sûretiyle birbirinden farklı dört ayrı anlam üzerinden açıklanmaktadır. Sıralamadan tâkip edileceği üzere kelimenin Arapçadaki başlıca karşılıkları olan kasıt, niyet ve buna bağlı olarak ceht ve gayret anlamlarını kaydettikten hemen sonra Şemseddin Sâmî, kelimenin Türkçede öne çıkan anlamına “lutuf” kelimesiyle işâret etmektedir. Akabinde bu lutuf ve ihsânın esâsında bir mânevî teveccüh, mânevî yardım olduğu vurgulanmıştır.

Kâmûs-ı Türki’den sonraki Türkçe sözlüklerde artık bu karşılık yerleşmiş gibidir. Burada bütün sözlükleri sıralamak mümkün olmadığı gibi gerekli de değildir. Yine literatür içinde önemli yeri olan sözlüklerden *Türk Lügati*’ne bakıldığında himmet, “Zihni işgal eden ve endîşe-bahş olan şey, kasıt, azim, niyet, merâm, husûl-i azm ü merâm için şevk ü cehd ile gayret etmek.” şeklinde açıklandıktan sonra kelimenin Türkçede öne çıkan anlamları isâbetle, “lutuf, kerem, mürüvvet, ihsân” (Kâzım Kadri 1945: IV/689) kelimeleriyle sıralanmış, fakat bu karşılıklar mecâzî anlam kaydı düşülerek verilmiştir. Bu karşılıklar gerçekte himmetin mecâzî anlamları mıdır yoksa kelimenin Türkçede kazandığı anlamları böyle kategorize etmek bir ara çözüm olarak mı görülmüştür,

bunu kestirmek kolay değildir. Müteâkip sözlüklerde himmet için artık aynı karşılıkların neredeyse aynı sırayla verildiği görülmektedir. Meselâ *Lügat-ı Cûdî*'de kelimeye; "Zamîrde fiile çıkarılması kasd ve irâde olunan husus", "kasd-ı kavî, azm-i bülend" karşılıklarından sonra "lutuf, kerem" karşılığı verilmiş, hemen akabinde bir darbimesel hâline gelen, "Kendisi muhtâc-ı himmet bir dede / Kanda kaldı gayrıya himmet ede" (İbrahim Cûdî 2006: 179) beyti kaydedilmiştir.

Osmanlı Türkçesi söz varlığını günümüze aktaran yakın dönem sözlüklerinden *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, kendisinden önceki sözlüklerde olduğu gibi himmeti üç ayrı anlam alanı üzerinden açıklamaktadır. Bunlar sırasıyla, "gayret, emek, çalışma, çabalama"; ikinci olarak, "yüksek irâde" ve son olarak "ermiş kimsenin te'sîri" (Devellioğlu 2007: 426) şeklindedir. Bu üçüncü karşılık bir taraftan da himmet için daha eski sözlüklerde yer alan "lutuf ve kerem" karşılıklarının yorumu mâhiyetindedir. Yâni Devellioğlu himmetin meselâ *Türk Lügati*'nde olduğu gibi; lutuf, kerem, mürüvvet ve ihsân kelimeleriyle gösterilen karşılığının esasta, evliyâullahın lutfu, keremi, mürüvveti ve ihsânı şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Devellioğlu'ndan sonraki sözlüklerde kelimenin Türkçede kazandığı anlam artık daha öne çekilmiştir. Meselâ *Kubbealtı Lügati*'nda himmet için verilen "yardım, ihsan" karşılığı birinci sıraya çekilmiş; "çalışma, gayret, emek" ise sözlükte ikinci anlam olarak yer bulmuştur. Kelimenin üçüncü sıradaki karşılığı ise, "Mânen büyük kimselerin, ermişlerin dilediklerini yerine getiren mânevî gücü, mânevî yardımı, lutfu."⁵ şeklindedir ki bu da kelimenin Türkçede kazandığı anlamın sözlüklere artık iyice yerleştiğinin bir delilidir. *Ötüken Türkçe Sözlük*'te himmet için ilk olarak "Düşünceden eyleme geçirilmesi istenen ve bu uğurda gayret gösterilen şey." karşılığı verilmiştir. Kelimenin Arapça sözlüklerde öne çıkan bu anlamının hemen akabinde, "Yardım; bağış ihsân." ve üçüncü sırada diğer sözlüklerde bulunmayan, "İyi muâmelede bulunma." şeklinde nispeten yorumlu bir açıklama yer almaktadır. Müteâkiben kelimenin gayret ve irâde anlamlarına dikkat çekildikten sonra, "Ermiş veya kutsal sayılan bir kişi tarafından yapılan yardım veya destek; mânevî yardım; lütuf." (Çağbayır

⁵ *Kubbealtı Lügati*, <http://lugatim.com/s/HİMMET>. erişim tarihi: 02.02.2022.

2017: II/2484) cümlesi ile Türkçe sözlüklerde kelime için tedrîcen yerleşen karşılık hülâsa edilmiştir.

Buraya kadar dâimâ müspet anlamlarla dile gelen himmetin, zıt olmasa bile olumsuz anlamda kullanılmasına, meselâ “himmetsizlik” tâbir edilebilecek bir karşılığına tesâdüf edilmemiştir.⁶ Âlî, ulu, yüksek, yüce vb. sıfatların eşlik ettiği himmetin kendisinden değil, belki kademesinden kaynaklanan bir olumsuzlama söz konusu olabilir. Meselâ Fuzûlî'nin, “Dost bî-pervâ felek bî-rahm u devrân bî-sükûn” mısırâyla başlayan meşhûr gazelindeki, “Akl dîn-himmet sadâ-yı ta'ne yer yerden bülend / Baht kem-şefkat belâ-yı ışk gün günden füzûn” beytinde “dîn-himmet” terkîbiyle, himmetin az veya aşağı olma durumu tavsîf edilmektedir. Beyti, “Akıl bana yardım etmiyor, himmeti aşağı. Yer yer beni kınayan sesler yükseliyor. Bahtın şefkat ve merhameti yok. Aşk belâsı da günden güne artıyor.” (Tarlan 1985: III/21) cümleleriyle nesre çeviren Ali Nihad Tarlan'ın yorumunda da görüleceği üzere himmet, yine yardım kelimesiyle belirginleştirilmiştir.

Hülâsa etmek gerekirse Türkçe sözlüklerde himmet, geneli itibâriyle Arapçadaki kullanımı esas alınarak niyet, kasıt, güçlü temâyül, gayret ve çaba karşılıklarıyla yer almıştır. Kelimenin Farsçada ve özellikle Türkçede öne çıkan lutuf, ihsân ve Hak erenlerinin mânevî yardımı şeklindeki karşılıkları ise son sıraya bırakılmıştır. Bu karşılıkların sıralanmasında eski sözlüklerden yenilere doğru gelirken kelimenin Türkçede kazandığı anlam/lar/ın gittikçe öne çekildiği görülmektedir. Türkçe sözlüklerde ağırlık kazanan bu karşılıklar, himmetin tasavvuf sâhasıyla ilgisini de açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Yesevî'nin de Âşık Paşa'nın da kelimenin tasavvufî anlamına yabancı olmadıkları âşikârdır. Dolayısıyla himmetin tasavvuf terminolojisi içerisindeki yeri ve yüklendiği özel anlamlar, kelimenin anlam kapasitesini görmek bakımından ayrı bir önem kazanmaktadır.

⁶ Sâdece Redhouse, “bî-himmet” şeklinde kelimenin olumsuz ön ek ile kullanımına yer vermiş olup bu kelimeyi; tembel, dikkatsiz, umursamaz (lazy, careless, unconcerned) şeklinde açıklamıştır. (bk. Redhouse 1987: 2169).

Tasavvuf İstılâhı Olarak Himmet

İslâm dîninin Türk kültürü ve edebiyâtını şekillendiren tasavvufî yorumu, ağırlıklı olarak vahdet-i vücûd anlayışına istinâd etmektedir. İbnü’l-Arabî, Mevlânâ ve Yûnus Emre üzerinden gelen bu tesir (Kılıç 2005: 83) özellikle sûfî şâirlerin tercih ettikleri kelime ve kavram kadrosunda görünür hâle gelmekte, sistematik bir hüviyette olmasa da bu şiirlerde varlığın birliği anlayışının izleri sürülebilmektedir. Fakat şiirleri bütünüyle birer kavramlar ve ıstılahlar kılavuzu olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacağı için Türkçedeki anlam alanını görmeye çalıştığımız himmet kavramının târiflerini bir de tasavvufî metinlere istinâd eden ıstılâh sözlüklerinden okumak gerekmektedir.

Bir tasavvuf ıstılâhı olarak himmetin sûfî terminolojisi içerisinde öne çıkan anlamını Mehmet Demirci, “velînin teveccühü, tasarrufu ve olağan üstü işleri başarma gücü” (Demirci 1998: XVIII/57) şeklinde özetlemektedir. Esâsen ıstılah sözlüklerine bakıldığında himmetin bu târiften daha girift unsurlarla çevrelendiği ve tıpkı lugat karşılıklarında olduğu gibi bir tasavvuf terimi olarak da farklı anlam/a alanlarına açıldığı görülür. Meselâ *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*’nde Suad Hakîm himmetin, yaratılış ve terbiye olmak üzere iki vechesinden bahsetmektedir. Bu ayrımın İbnü’l-Arabî’den evvel olmadığını vurgulan Hakîm’e göre yaratılışta mevcut olan himmet kulda, ilgi ve sevginin etkisi ile açılabilmekte, yetkinleşebilmektedir. İbnü’l-Arabî’de gayret ve aşk kavramları da himmeti açan ve geliştiren unsurlar olarak yer almıştır. Özellikle gayret, irâdenin de devreye girmesiyle himmetteki işlevin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşıma göre insan, irâdesiyle himmeti yönlendiren ve onu kontrol eden bir varlıktır. İrâde ise mürîd olmakla ilişkilidir ve himmet sâyesinde mürîd seyr ü sülûkuna devam edebilmektedir (el-Hakîm 2005: 291). Himmet ile gayret arasındaki bu râbîta dilimizdeki, “Dede himmet, oğul hizmet” (Gölpınarlı 1977: 163) atasözünü hatırlatmaktadır.⁷ Bu sözde yer alan “oğul hizmet” telkîni, gayret olarak da anlaşılabilir. Dolayısıyla gayret, himmetin tahakkuku için bir tür ön şart olarak görülür. Aynı vurgu, “Hakdır Allâhum”

⁷ Gölpınarlı’nın sözlüğünde himmetin sınırsızlığı ve bereketine dâir, “Himmete endâze olmaz” deyimini de mevcuttur. (Bk. Gölpınarlı 1977: 151).

musrâıyla başlayan meşhûr bir nefesin, “Alî’den nîmet / Velîden himmet / Dervişten hizmet / Allah eyvallâh” (Maden 2013: 5/164) şeklindeki dörtlüğünde⁸ de mevcuttur.

Mustafa Râsim Efendi’nin esasta İbnü’l-Arabî metinleri ve Bursevî’nin görüşleri üzerine kurduğu sûfî ıstılâhatında “himmət”, kasıt ve niyetten daha ileri bir mertebede amelîn/fiilîn bir cüz’ü olarak târif edilmektedir: “Ma’lûm ola ki himem a’ mâldendir. Zîrâ her amel himmeti ya’nî kasd ve niyeti mutazammındır. Ya’nî bilâ-kasd ve niyet olan amel bî-rûh olmakla âlem-i tîn ü tabîatde kalır ve makâmuna pervâz edemez. Bu sûrette ecr ü sevâbı olmaz, belki ef’âl-i hayvanât gibi olur.” (Mustafa Rasim 2008: 1230). Görüldüğü üzere Râsim Efendi’nin verdiği îzâh, Suad Hakîm’in tespitiyle de örtüşmekte, bir tasavvuf ıstılâhı olarak himmet, lugatların verdiği niyet, kasıt ve irâde karşılıklarının ilerisine taşınmakta; Demirci’nin hülâsa ettiği gibi yönelinen alanda tasarruf kudreti anlamına gelmektedir.

Menâzilü’s-sâirîn’de himmet, vâdîler kısmının sonuncu menzili olarak yer almaktadır. Himmeti evvelâ, “Sadece maksûda yönelmeyi gerektiren şey.” cümlesiyle târif eden Herevî, akabinde bilcümle ıstılâh sözlüklerinde tekrar edileceği üzere himmetin üç derecesinden bahseder. İlki fânî olandan yüz çevirmeye ve bâkî olana yönelmeye sevk eden himmet; ikincisi amele ve emele güvenmeye tenezzül ettirmeyen himmet; üçüncü ve nihâî mertebesi ise mükâfât ve dereceleri küçük gösteren ve sıfatlardan uzaklaştırıp zâta yönelten himmettir (el-Herevî 2008: 119). Kaşanî ise himmet için, “kalbin arzulardan arındırılması veya mürîdin ilk doğruluğu veya ilhâmının duruluğu” olmak üzere üçlü bir tasnif sunmaktadır. Müellifin biraz daha târif sadedinde verdiği karşılık ise, “Kalbin sadece Hakk’ı talep ederek ona bağlanması.” şeklindedir. Sadece Hakk’ı talep etmek ise mükâfât beklentisinde olmamak ve cezâ endîşesi taşımamak şeklinde açıklanmıştır. Bu hâli Kaşanî şu cümleyle vurgulamaktadır: “Himmət, hiçbir beklenti ve korku duymadan her şeyden yüz çevirip sadece Hakk’ı istemektir.” Son olarak himmet için “talebin son noktası” denilmiştir (Kaşanî 2004: 567-568). Himmeti, niyet

⁸ Fahri Maden’in (bk. Maden 2013: 5/164) Münir Baba’ya (v. 1912) âit bir şiir olarak kaydettiği bu nefes, başka bir çalışmada (bk. Özmen 1998: III/303) hayâtı hakkında yeterli bilgi olmayan Münire Bacı’ya izâfe edilmektedir.

ve güçlü irâde anlamı üzerinden târif eden bu yaklaşıma göre söz konusu niyet ve irâdenin yönü sadece Hakk'a tâlip olmaktır.

Lugat anlamlarında olduğu gibi bir tasavvuf terimi olarak da himmetin birden fazla açılımı olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Süleyman Uludağ himmet için evvelâ, "Bir kemâl hâlini veya diğer bir şeyi elde etmek için bütün rûhânî güçleriyle birlikte kalbin Hakk'a yönelmesi." karşılığını vermiş; ikinci olarak himmetin, "Hâlis ve iyi niyet." demek olduğunu belirtmiştir. Uludağ'ın üçüncü sırada yaptığı açıklama ise, "Ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden, iş bitiren ve dilediklerini yerine getiren mânevî güçleri." (Uludağ 2012: 170) şeklindedir. Bu sonuncu açıklamada himmet, evliyâullâhın tasarrufu şeklinde anlaşılmaktadır. Bu kademenin altına Uludağ, "erenlerin himmeti" olarak sâdeleştirdiği "himmet-i ricâl"⁹ terkîbini kaydetmiştir. Farklı tasavvuf metinlerinin taranmasıyla oluşturulan bir başka ıstılahlar sözlüğünde himmet için sûfilerden iktibâs edilen târifler bir araya getirilmiştir. Bunlar arasında meselâ, "Himmet, kalbin tamamıyla Allah'la birleşmesi, O'nun dışındaki her şeyden ayrılmasıdır." denilmektedir. Aynı derlemede himmet, nefsin hazlarına tenezzül etmeyerek tamamen Hakk'a yönelmek olarak da târif edilir. Bu aynı zamanda himmetin, bidâyetten îtibâren çeşitli merhalelerden geçerek geldiği nihâî mertebedir (Erginli 2006: 378-379). Himmeti dereceleri üzerinden târif eden ıstılah sözlükleri, himmetin en üst seviyesinin sadece Hak teâlâyâ teveccüh olduğu¹⁰ konusunda birleşirler.

İstılah sözlüklerinde himmetin ifâka, enefe ve âliye sıfatlarıyla yer alan vechelerine yönelik ayrıntılı tasnif ve derecelendirmelerden, bu konunun doğrudan mânevî terbiye metodlarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Sözlüğünde bu husûsu vurgulayan Cebecioğlu, "sülûk ile ilgili derecelerin ilkinin himmetu'l-ifâka, ikincisinin himmetu'l-enefe"

⁹ Bu bahsi, "Erlerin himmeti dağları yerinden oynatır. Pîrlar dervişlerini himmetleriyle terbiye ve idare ederler." açıklamasıyla tamamlayan Uludağ, konuyla ilgili olarak Bâkî'nin, "Bu mesel meşhûrdur dağlar dayanmaz himmete / Himmet-i merdân ile olur âsân her müşkil iş" beytini misâl getirmektedir. (Bk. Uludağ 2012: 170).

¹⁰ "Himmet-i erbâb-ı himem-i âliye, yalnızca Hakk'a teveccüh etmek olan himmetin üçüncü derecesidir." (Bk. Cafer Seccadi 2007: 200); "Himmet esâsen Hak'dan başka herhangi bir şeye bağlanmamaktır." (Bk. Gül Baba 1383: 1003).

olduğunu belirttikten sonra ilkinin fânî olandan yüz çevirmek, ikincisinin ise ihsân üzere ibâdet etmek mertebesine karşılık geldiğini söylemektedir. Nihâyetinde Cebecioğlu'nda da himmet, "Kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi." şeklinde târif edilmektedir. Bu yönelişin tam mânâsıyla tahakkuk etmesi; "Himmetü'r-ricâl taklau'l-cibâl" ibâresinde ifadesini bulan, "Allah adamlarının himmeti, dağları yerinden oynatır." meâlindeki atasözüyle anlatılmıştır (Cebecioğlu 1997: 363). Şu hâlde himmet sâhibi bir sûfî, aynı zamanda tasarruf sâhibidir; sâhip olduğu bu mânevî kudret kendisine lutuf ve ihsânda bulunma salâhiyeti kazandırır. Himmete dâir geliştirilen tasavvufî îzâhlar birbiriyle uyumlu seyretmekle birlikte genel kabul gören bu yaklaşımın zâhiren biraz dışında gelişen bir yorumu buraya kaydetmek yerinde olacaktır. *Mesnevî Şerhi*'nde duâ bahsine dâir sözleri arasında Avni Konuk, İbnü'l-Arabî'nin "Ârifde himmet olmaz." dediğini nakletmektedir. Çünkü kâmil insan zâten Hak teâlânın rızâsı ve murâdı dışında bir talep ortaya koymayacak, daha açık ifadeyle himmete alan açmayacaktır (Konuk 2008: V/504).

Tıpkı lugatlar gibi Türkçe istlâh sözlüklerinde de himmetin mânevî yardım anlamı zaman içerisinde belirgin hâlde gelmiştir. Meselâ bir Alevî Bektaşî sözlüğünde himmet için, kulun kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi ve gönlün Hakk'a yönelmesi karşılıkları verildikten sonra, "Ermişlerin velîlerin erenlerin, varlık ve olayların doğal düzenini ve işleyişini etkileme, dilediklerini yerine getirme gücü." (Gökbel 2019: 393) açıklaması yer almaktadır. Buradan hareketle bir tasavvuf terimi olarak himmeti, seyr ü sülûk esnâsında alınan menzillerin mâhiyetine göre irâdeyi vesâir mânevî kuvveleri bir noktada teksîf etmek sûretiyle kazanılan tasarruf kudreti olarak anlamak mümkündür. Ancak bulunulan makama göre himmetin yönü ve tesiri farklılık gösterecektir. Meselâ mürşidin himmeti ile mürîdin himmeti aynı şey olmayacağı gibi söz konusu tasarrufun mâhiyeti de açık değildir. Şu hâlde himmet kelimesine hem dile hem tasavvuf terminolojisine vukûfiyetleri tartışmasız olan Ahmed Yesevî ve Âşık Paşa üzerinden bakmak, kelimenin Türkçeye dâhil olduğu ilk devrede kazandığı anlam alanını görmek bakımından faydalı olacaktır. Esâsen *Dîvân-ı Hikmet*'ten de önce, İslâmî Türk edebiyâtının ilk ve tam eseri olan *Kutadgu Bilig*'de de himmet kelimesi vardır ve farklı mevzûlar çerçevesinde eserde on altı yerde

geçmektedir.¹¹ Fakat gerek Yesevî’nin tesir alanının genişliği ve sürekliliği gerekse kelimenin dilimize daha ziyâde bir tasavvuf kavramı olarak yerleşmiş olması bu çalışma için *Dîvân-ı Hikmet*’i daha elverişli kılmaktadır.

Dîvân-ı Hikmet’te Himmet

Ahmed Yesevî hazretleri bir tarîkat pîri olması yanında dinî tasavvufî Türk edebiyâtında şiir söyleme yolunu açan ilk sûfidir ve onun şiirleri kendi tensîbiyle “hikmet” özel adıyla anılmıştır. Bu ilk Türkçe tasavvufî şiirlerde himmet kelimesinin hangi anlam/ları öncelenecek kullanıldığı görmek, kelimenin dilimizdeki serüveninin başlangıcı hakkında fikir vereceği için ayrıca önemlidir.

Yesevî’nin ve o geleneğe bağlı sâir sûfî şâirlerin şiirlerinden teşekkür eden hikmetlerde himmet kelimesi hem yalın hâlde hem de farklı teşbîh ve istiâreler kapsamındaki tamlamalar içinde kullanılmıştır. Kelimenin hikmetlerde hangi anlamı ifade etmek üzere yer aldığına dâir fikir yürütebilmek ve Yesevî’nin kastettiği mânâyâ biraz daha yaklaşabilmek için himmeti, beyit veya dörtlüklerle sağlanan anlam bütünlüğü içinde okumak gerekmektedir. Bu dikkatle bakıldığında kelimenin *Dîvân-ı Hikmet*’te dokuz defâ isim hâlinde; on dört defâ “etmek”, “kılmak”, “almak”, “vermek” ve “bağlamak” fiilleriyle birlikte ve yedi defâ “himmet kemeri” veya “kuşağı” tamlaması içinde, bir defa da “himmet makamı” terkîbiyle yer aldığı görülür. Himmet kelimesi içeren hikmetler olabildiğince konularına göre tasnif edilerek aşağıda sıralanmıştır.

Himmet kelimesinin müstakil olarak yer aldığı hikmetlerden birinde Hz. Yesevî, “hani himmet” diyerek himmet eksikliğine vurgu yapmaktadır. Müteâkip mısırâda yer alan şefkat kelimesinden de hareketle özünde insan olmak isteyenim himmet ve şefkat sâhibi olması gerektiği, aksi durumda “Şüphesiz insan çok zâlim ve câhildir. (33/72)” âyetine de telmîh ile âlemde cehâletin ve zulmün hüküm süreceği

¹¹ Kutadgu Bilig’de on altı defâ kullanılan himmet kelimesi, altı mısırâda mürüvvet ile desteklenerek yer almıştır. Yûsuf Hâs Hâcib ([t.y.]), *Kutadgu Bilig Metin*, haz. Mustafa S. Kaçalın.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhasehicibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0>. (27.12.2021), 411., 413., 414., 2124., 2125. beyitler.) erişim tarihi: 27.12.2021.

söylenmektedir. Dörtlükte himmetin hangi anlamda kullanıldığına dâir belirgin bir tevcih bulunmamakla birlikte kavramlar arasındaki paralellikten yola çıkarak, nasıl şefkatsizlik hâli zulüm şeklinde tezâhür ediyor ise himmetsizlik de cehâlete sebep olabilir diye düşünmek yanlış olmaz. Dolayısıyla bu hikmetteki himmet, insanın yaratılış gayesini bilmesi ve ona göre yaşaması anlamında zikredilmiş olabilir;

*Sözüm câhillere değil çünkü hikmet
İnsanım der bel bağlar nerde himmet
Dünyâ için birbirine etmez şefkat
Zâlimlere esir oldum öldüm ben (11/12)¹²*

“Nerde himmet” istihâmıyla himmetsizlik hâline işâret eden Yesevî, zahmet çekmeden rahmet yüzü görülemeyeceğini konu ettiği bir başka hikmetinde yine himmet olmaksızın engellerin aşılamayacağı, mesâfe alınamayacağını bildirmektedir. Burada da himmet ile tam olarak neyin kastedildiğini anlamak kolay olmamakla birlikte kelimenin çaba, gayret veya mânevî yardım anlamlarının öne çıktığı söylenebilir;

*O engelden himmetsiz geçip aşamayasın
Dört yüz kırk dört yıl ömrü aslâ yaşamayasın
Üç yüz altmış damarın bağın çözemeyesin
Mihnetsiz meşakkatsiz râhata ermez olur (157/6)*

Ekseriyetle âlî, yüksek sıfatlarıyla kullanılan himmet, bir başka hikmette yine himmetsizlik hâli olarak işlenmektedir. Çağatay Türkçesi neşrinde “pest himmet”, yâni himmetin az olması tamlamasıyla yer alan hikmette Allah’tan korkmayanın himmetinin az olduğu veya mütercimim yorumuyla, ancak himmetsizlerin Allah’tan korkmadığı dile getirilmektedir. Dolayısıyla burada himmetin bir dinî tasavvufî terim olarak ibâdet ve tâate devâm hâlini ifade ettiği, aksi durumun yâni himmetsizliğin ise bu vazîfelere ihmâlkâr davranmak anlamına geldiği düşünülebilir;

*‘Ben melekten hayâ ettim Ey ümmetim’
Yaradan’dan korkmaz mısın, himmetsizim*

¹² Buradaki hikmet örnekleri Musa Uzunkaya’nın Çağatay Türkçesinden Türkiye Türkçesine yaptığı manzûm çeviriden (*Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı* 2019) alınmıştır. Hikmetlerin sonunda verilen rakamlardan ilki şiirin *Divân-ı Hikmet*’deki sıra sayısını, ikincisi dörtlük veya beyit sayısını göstermektedir.

*Gece yatmadan tâat et hoş devletim
Mustafa'ya mâtem tutup ben yere girdim (8/17)*

Yesevî'de himmetin dilimizde öne çıkan lutuf, ihsân ve yardım anlamlarının dışında lugat anlamıyla kullanıldığı da vâkîdir. Meselâ “câhil şeyh” tasvîrinin yapıldığı bir hikmette himmet, kelimenin hem Arapça hem Farsça sözlüklerde yer alan “hevâ” karşılığına daha uygun düşmektedir;

*Câhil şeyhler kulak kuyruksuz eşek olur
[Himmetleri] dünyâ malı serveti yığmak olur
Cemâatini yoldan saptırır gider olur
Böyle şeyhler hayvandan daha da beter imiş (143/5)¹³*

Himmetin isim olarak yer aldığı hikmetlerde himmetin kaynağı meselesi de farklılık göstermektedir. Geneli îtibârıyla evliyâullâha izâfe edilmekle birlikte bazı hikmetlerde himmet, Hak teâlânun mânevî yardımı anlamındadır. Meselâ aşağıdaki hikmette Yesevî, Hakk'a yönelerek himmet talep etmeyi ve bu himmetle hizmet etmeyi telkîn etmektedir;

*Çiğer kanını içtim söyledim size hikmet
Duâ edeyim size eylesin Mevlâ rahmet
Hakk'a teveccüh edin **dileyin O'ndan himmet**
İşitip hizmet kılın benim güzel dostlarım (169/23)¹⁴*

Himmet talep edilecek bir diğer mercî Allâh dostlarıdır. Aşk ile Allâh diyerek gözyaşı dökmeyi tavsiye ettiği bir hikmetinde Yesevî, ancak bu hissiyât ile himmete mazhar olunacağını bildirmektedir. Burada “giden ârifân elin tutsun” derken, varılacak menzilleri daha evvel katetmiş bir kâmil mürşidi de dünyâ hayâtını ikmâl etmiş bir velîyi de kastediyor olabilir. Her hâlükârda sâlikin elini tutarak himmet edecek, yâni ona yürüyeceği yolda mânevî yardımda bulunacak kişi, evliyâullâhtır;

*Kul Hoca Ahmed sen de Allâh de yaşın aksın
Giden ârifân senin **himmetle** elin tutsun
Rahmeti sonsuz Mevlâ sana da rahmet etsin
Allâh kulunu aslâ zararda koymaz olur (123/10)*

¹³ Çağatay Türkçesi neşrinde bu hikmetin ikinci mısırında “himmetleri” ibâresi vardır. Çeviride himmet yerine “işleri” denilmiştir.

¹⁴ Çağatay Türkçesi neşrinde bu hikmetin üçüncü mısırında “bağlanın himmet” ibâresi vardır. Çeviride bunun yerine “dileyin O'ndan himmet” denilmiştir.

Himmetin kaynağı her zaman doğrudan dile getirilmeyebilir. Aşağıdaki hikmete, “Mecâz özüm kuş gibi uçuyor...” mısraıyla Yesevî'nin, hayâtın kolay yaşanılır olmasını mı yoksa rûhun bedeni kuşun havalanması kadar kolay terketmesi istiâresiyle ölüm hâlini mi kastediyor, anlamak kolay değildir. Bir diğer ihtimâl ise mânevî kemâlât yolunda kolay menzil almak olabilir. Hangi durum kastediliyor olursa olsun himmetin burada işi kolaylaştıran bir unsur olarak zikredildiği görülmektedir;

*Âcizim özüm yanar kav gibi kudret ile
Mecâz özüm kuş gibi uçuyor [himmel] ile
Geçti bu fânî ömrüm gel de gör nebet ile
Dostlarıma sözüümü emânet etmeyim mi (183/3)¹⁵*

Tekke şiirinde himmet, uçmak fiiliyle irtibatlı olarak kuş ve kanat istiâresi içerisinde müteâkip asırlarda da kullanılmıştır. Meselâ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan, “Kuş yuvaya kanat ile uçar. Ey âdemler! Âdemin kanadı himmetidir.” (Konuk 2008: XI/57) meâlindeki beyti, bu yaygın istiâreye kaynaklık etmiş olma ihtimâli bakımından önemlidir.¹⁶

Aşağıdaki hikmetlerde ibâdet ve tâat konusunda himmete ihtiyaç duyulduğu anlatılmaktadır. Fakat bu örneklerde himmetin hâriçten gelen bir yardım mı yoksa dervişin irâde ve gayret ile bizâtihi kazanması gereken bir hâl mi olduğu açık değildir;

*Vâh ne yazık ömrümü verdim ye
İbâdetten bir şey yok baksam ele
Kulluk kemerini geç taktım bele
Himmelle pîr hizmeti edesim gelir (50/7)*

*Dilimle Allâh zikri dâima câri kilsam
Seher vakti kalkarak ağılayıp zâri kilsam*

¹⁵ Çağatay Türkçesi neşrinde bu hikmetin ikinci mısraında “himmel” kelimesi vardır. Çeviride himmet yerine “kudret” denilmiştir.

¹⁶ Esâsen *Mesnevî*'deki bu beyit, “Et-tayru yetîru bi-cenâheyyhi ve'l-mu'minu yetîru bi-himmetihi (Kuş iki kanadıyla mü'min himmetiyle uçar.)” kelâm-ı kibârının Farsçaya tercümesidir. İbârede açıkça vurgulanmadığı için kanat ile himmet arasındaki benzetme yönü muğlak kalmıştır. Dolayısıyla bu sözde de himmeti; talep, gayret ve caba yanında istifad ve destek karşılıklarıyla geniş bir yelpazade açmak mümkündür.

*Himmetle gece-gündüz cemâle nâzır olsam
Dergâhta hocam bana hiç nazar kılar mı ki (177/2)*

Hikmetlerde himmetin bir fiille birlikte kullanıldığı da görülür. Etmek, kılmak, almak, vermek ve bağlamak fiilleriyle gelen bu örneklerde himmet, kişinin kendisinden değil daha ziyâde hâriçten gelen mânevî destek anlamındadır. Bu şiirlerde de himmetin kaynağı bazen Allâh teâlâ bazen evliyâullâhtır. Bu meyânda bir hikmetinde Yesevî, “şimşek gibi” bir anda ilâhî aşka nâil olmak niyâzındadır. Aşk ise ancak Hak teâlânın himmetiyle mümkündür;

*Rahmân olan Melik'im rahmetine râm eyle
Şimşek gibi himmet kıl kendine âşık eyle
Ölene dek sıdkımla kendine sâdık eyle
Sâdık olsan da olmaz pîr hizmetin kulmadıkça (124/14)*

Yesevî'de himmet birkaç yerde kötülüğü emreden nefisle mücâhede yolunda ihtiyaç duyulan kudret anlamında kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi neşrinde “vermek” fiiliyle yer alan himmet burada kişinin bizâtihi sâhip olduğu değil talep ettiği bir husûsiyettir. Himmet ile yâni mânevi yardım ile nefsin boynunu vurarak tesirsiz hâle getirmeye niyetlenen derviş, bu sâyede cemâl-i ilâhîyi müşâhede nîmetine nâil olmak duâsındadır;

*Yaş elli sekiz ömür geçti bî-haber
Kahhâr Melik etti beni zîr u zeber
Himmet etsen zâlim nefse vursam teber
Bir ve Var'ım cemâlini görür müyüm (7/9)*

Benzer şekilde, nefisle mücâdele yolunda sâlik dâimâ himmet talep etmektedir. Bu yolda yürümeye ancak bahşedilen himmet ile muvaffak olabilecektir. Yesevî'de emmâre nefsi alt etmenin başlıca şartlarından biri, himmete mazhar olmaktır;

*Allâh diyen âşıklar şüphesiz buldu devlet
Devlet bulmuş sayılır verilse ona himmet
Yardım eyler işine Kâdir verir hep kudret
Ben uykusuz kalarak himmeti görsem işte (232/4)*

Kul her hâlükârda Allâh'ın himmetine, yardımına muhtaçtır. Sadece âhirete yönelik duâ ve niyâzlarda değil dünyâ hayâtında da, “Başarmam Allâh'ın yardımına bağlıdır. (11/88)” âyetinde ifadesini bulduğu üzere

her iş Allâh'ın tevfiğiyle mümkündür. Bu meyândaki bir hikmette Yesevî, bilcümle ibâdet ve tâatin de ancak Allâh'ın yardımıyla mümkün olabileceğini dile getirmektedir;

*Hak teâlâ [himmet kılıp] tevfiği refik etse
Seherlerde dinmeden zikrin edesim gelir
Âzâlar mesut olup ezkârı dert eylese
Mevlâ'ya tevbe edip aşktan yanasım gelir (198/1)¹⁷*

Himmet, verilen bahşedilen bir mânevî yetkinlik hâlidir, fakat himmete nâil olmanın da bazı şartları vardır. Aşağıdaki iki hikmette himmetin ne olduğu değil de hangi durumlarda verilmeyeceği konu edilmiştir. Yesevî'ye göre, inandığı gibi yaşama gayreti içinde olmayan kimseye himmet verilmez;

*Namazsız tâatsize elbette vermez kuvvet
Kusurlu amelsize İllâh'ı etmez himmet
Rızkı nâkıs soysuza Rahmân verir mi devlet
O fâsıkın gönlünü niçin mutlu eylesin (135/10)*

*Seher vakti kalkarlar söyleşirler Hak ile
Sana himmet olmadı söylemedin bir zaman (168/3)*

Bazı örneklerde talep edilen himmetin kaynağı hakkında doğrudan bir atıf veya işaret mevcut değildir. Meselâ aşağıdaki hikmetde Bâyezîd-i Bistâmî ve İbrâhîm-i Edhem gibi Hak âşığı olup dünyâda dünyâyı terketmek için himmet isteyen Yesevî, talepte bulunduğu makamı belirtmemiştir;

*Âşık isen gözyaşını saç yürü
Bâyezid ol dünyâ derdin tep yürü
Edhem gibi kismetinden geç yürü
Himmet et dünyâyı tepesim gelir (49/9)*

Benzer şekilde aşağıdaki örneklerde de nefisle mücâdele yolunda Yesevî, yöneldiği ve niyâzda bulunduğu makamı bildirmeksizin sadece “himmet et” diyerek yardım talebini dile getirmektedir;

*Tam kalbinle namaz kıl Allâh bilsin
Halk içinde rûşvâ ol âlem gulsün*

¹⁷ Çağatay Türkçesi neşrinde bu hikmetin ilk mısraında “himmet kılıp” ibâresi vardır. Çeviride bunun yerine “hikmetle” denilmiştir.

Toprak gibi hor görül nefsin ölsün
Himmet et nefsim yenip ağlayım ben (51/3)

...

Nefsim ateş oldu yolumu kesti
Yüz bin lezzet ile kendinden geçti
Beni her kapıya zelîl sevk etti
Himmet etsen nefsim yakalasam ben (51/6)

Himmetin yaygın zikredilen kaynağı erenlerdir. Aşağıdaki örnekte açıkça görüleceği üzere himmet, doğrudan evliyâullâhın mânevî yardımı anlamında kullanılmıştır. Bu anlam Çağatay Türkçesi neşrinde himmetin müterâdifi olan “yardım” anlamındaki “yarı” kelimesiyle, “himmet yarı” şeklinde desteklenmiştir;

Sadâkatle bunu kabul edenler
Gece gündüz sâbit-kadem gidenler
Geceleri zikreylese erenler
Erenlerden himmet beklemek gerek (74/9)

Yesevî bazı şiirlerinde himmeti mürşidin veya dervişin tasarrufu anlamına gelecek şekilde de kullanmaktadır. Bu şiirlerde etmek, tutmak, kılmak vb. fiillerle birlikte yer alan himmet, tesiri gözle görülebilen maddî tasarrufta bulunabilme yetisi şeklinde anlaşılmaktadır. Esâsen sıdk ve himmet, kerâmetin kaynağı olarak tanımlanmıştır (Uludağ 2002: XXV/267). Bazı hikmetlerde himmet bu yönüyle, kevnî kerâmet izhâr etmek anlamında yer almaktadır;

Himmet etse erenler göz yumup açana dek
Deryâları akıtıp tüm dağları keserler (162/5)

Himmet etmek/kılmak sadece maddî kerâmete değil ondan daha üstün görülen mânevî kerâmete de vesîledir. Mânevî kerâmet ise bir bakıma, “dînin emir ve yasaklarına sıkı bir şekilde uymak, kötü huy ve alışkanlıkları terkedip iyi alışkanlıklar edinmek, istikamet üzere olmak, nefse hâkimiyet, çalışıp çabalamak sûretiyle ilim ve irfan sahibi kâmil bir insan olmak” (Uludağ 2002: XXV/267) vb. meziyetleri kuşanmak anlamına gelmektedir. Himmetin azmetmek, irâde ve gayret ortaya koymak gibi lugat anlamlarına da uygun düşen bu kullanımın hikmetlerde pek çok örneği mevcuttur. Bu örneklerde himmet bir

başkasından talep edilen bir husûsiyet olmayıp sâlikin taşıması gereken bir sıfat veya fiildir;

*Âşık isen mâsivâdan gönlünü"kes
Sa'y edip Hak yolunda gönlüle gez
Erenlerin hikmetinden çıkmış bu söz
Himmet eden sır deryâsın bulur dostlar (84/5)*

*Çok garip bir yolculuk sayısız tehlikeler
Dâim orada hâzır seni gözetleyenler
Himmet kılıp dünyâdan seyr u sefer edenler
Âhîret hazırlığın yaparak gitmez misin (190/2)*

*El açıp pîrden duâ beklerim alsam derim
Bel bukûp hizmetinde dâimi kalsam derim
Himmet edip yoluna ben dahi girsem derim
Gönlün varıp orada bir nişan alır mı ki (177/6)*

Dîvân-ı Hikmet'te himmet; şal, kuşak ve kemer kelimeleriyle tamlamalı olarak da yer almaktadır. Bağlamak ve sarmak fiiliyle kullanılan bu ifadelerde himmet, mecâzen kuşanılan bir husûsiyet veya yüksek meziyet olarak işlenir. Buna dâir örneklerden ilkinde Hz. Peygamber, ikincisinde Hz. Ali'nin tasvîf edildiği görülmektedir;

*[Himmet] kemeri bağlayıp yüreğini dağlayıp
Seher vakti açlayıp bîdâr oldu Muhammed (204/5)¹⁸*

*Himmet şalı belinde Mevlâ'm yâdı dilinde
Zülfikarı elinde Hak arslanı Ali'dir (45/3)*

Yesevî'ye göre âşıklar, sâdıklar yâni yol ehli dervişler de bellerine himmet kemeri bağlayanlar zümresine dâhildir. Dilimizdeki "gayret kemeri kuşanmak" deyimini hatırlatan bu kullanım, istikamet sâhibi olmak, niyet ile fiili aynı noktaya teksîf ederek menzile maksada tam anlamıyla yönelmek demektir;

¹⁸ Çağatay Türkçesi neşrinde bu hikmetin ilk kelimesi "himmet"tir. Çeviride himmet yerine "Hû" denilmiştir.

*Asâları elinde **himmət şalı** belinde
Rabb’in yâdı dilinde Allâh diyen dervişler (95/2)*

***Himmət kuşak** bağlayan yüreğini dağlayan
Feryâd edip ağlayan giryân olan âşıklar (94/5)*

*Gece-gündüz semâyla zikredip ağlayanlar
Hizmet edip dergâha aşk sırrın anlayanlar
Himmət kemerin bele sıkıca bağlayanlar
Şöyle olmadan vahdet meyinden tadar mı ki (176/5)*

***Himmət şalı** cân beline sarmayınca
Mâsivâ sevgisini gönluünden koymayınca
Niyâz ile yakarıp gözyaşı dökmeyince
Tarîk-i esrârını merdândan bilse olmaz (118/2)*

Yûnus Emre de bir ilâhîsinde himmeti şal veya kemer kelimeleriyle olmasa da kuşanılan bir özellik olarak zikretmiştir. “İşk bâzirgânı sermâye cânı” mısırâ ile başlayan meşhûr ilâhîsinde “Zihî bahâdur cân terkin urur / Kılıç mı keser **himmət giyeni**” diyen Yûnus, himmet giyene kılıç darbesi işlemeyeceğini söyler (Yıldıran Sarıkaya 2021: 54). Şu hâlde beline himmet kemerini bağlayarak meydâna çıkan yol eri cânını ortaya koymuştur ve Mansûr gibi bu yolda başına ne gelirse râzıdır. Bu himmet yâni bu niyet ile varmak istediği menzile doğru istikametle yol alır;

***Himmetin kemerini** ben merdâne bağlayıp
Darağacında Mansûr olup ben de sallanıp
Âşık olup sohbetle kanlar içre ağlayıp
Sübhân’ın dergâhına durup varasım gelir (200/3)*

Bu hikmetteki anlatımı destekleyen bir başka hikmette himmet, Hak’tan başka her şeyden yüz çevirerek gerçek tevhd ehlî makâmına vâsıl olmak anlamında kullanılmıştır. Burada himmete, aşk ve lutuf kavramları eşlik etmektedir;

*Önce **himmət makâmına** gir dedi
Azametli sultanlığım gör dedi
O tevhd meyvasından ye dedi
Lutfu ile yedirdi aşk nîmetinde (172/5)*

Buraya kadar verilen örneklerde Yesevî’de himmetin ağırlıklı olarak “mânevî yardım” anlamıyla yer aldığını söylemek mümkündür. Fakat bunun dışında, kelimenin Arapçadaki lugat anlamı ve tasavvuf istilâhındaki karşılıklarını önceleyen mısralar da mevcuttur. Doğu Türkçesi dil sâhasına âit olan hikmetler (Gemalmaz 1994: 16) yüzyıllara yayılan geniş bir zaman dilimi içerisinde yazıya geçirildiği için özgün dil özelliklerini nisbeten kaybetmiştir. Himmet kelimesini bir de Eski Anadolu Türkçesiyle verilen edebî örnekler üzerinden okumak, günümüze kadar kullanımda olan bu kelimenin başlangıçta hangi anlamıyla dilimize dâhil olduğunu görmek bakımından ayrı bir önemi hâizdir. Bu meyânda Âşık Paşa’nın mutlak bir dil şuuruyla kaleme aldığını bizzât beyân ettiği *Garib-nâme* adlı mesnevîsi, kelimenin Türkçede ağırlıklı olarak hangi anlamı ifade etmekte olduğu konusunda bir fikir verecektir.

Garib-nâme’de Himmet

Âşık Paşa’nın en önemli eseri olan *Garib-nâme*, Anadolu’da gelişen tasavvufî Türk edebiyâtının da en eski târihli metinlerinden biridir. Mesnevî formunda kaleme alınan eserin kendisinden sonraki metinler üzerindeki etkisi müsellemidir. Yûnus Emre’nin açtığı çığır ile Türkçenin âdetâ yeniden kurulduğu bir devrede kaleme alınmış olan *Garib-nâme*, kendine has tertip ve muhtevâ özelliklerinin yanında dil bakımından da Türkçeyi ihyâ faaliyeti olarak görülür. Âşık Paşa’nın Türkçe yazma konusundaki niyeti ve gayreti yanında özellikle mesnevî sâhasında tercüme ve telif-tercüme metinlerin teşekkül ettiği bir devirde telifen kaleme alınmış olması, *Garib-nâme’ye* emsâli arasında ayrı bir mevki kazandırmıştır. Dilimizin tekâmül seyrinin başlangıç devresine âit bir metin olarak *Yûnus Dîvânı* gibi Arapça ve Farsçadan gelen kelimelerin ilk kullanım tecrübelerini içermesi bakımından da *Garib-nâme*, izini sürdüğümüz himmet kelimesinin Türkçedeki anlam/lar/ını teşhis edebilmek için elverişli bir mürâcaat metni hüviyetindedir.

On bölümden oluşan *Garib-nâme’nin* her bir bölümü altında on ayrı başlık yer almaktadır. Eserde himmet kelimesi evvelâ ilk bölümde, semâvât ve arz ile birlikte insanoğlunun yaratılması kısmında zikredilmiş, daha sonra altıncı bölümün beşinci kıssasında evliyâullâhın

irşâd metodları bahsinde kullanılmıştır. Himmetin dinî bir kavram olarak asıl yer aldığı kısım, dokuzuncu bölümün dokuzuncu kıssasıdır ki burada Allah dostlarının din düşmanları ile mücâdele yolunda edinmeleri gereken vasıflardan biri sadedinde zikredilmektedir. Bundan başka onuncu bölümün altıncı kısmında himmet, mü'minlerin dünyâ ve âhîret saâdeti için kimleri dost edinmeleri gerektiği bahsinde farklı vurgularla dokuz defâ yer almaktadır. Son olarak yine onuncu bölümün nasihatlar şeklinde tanzîm edilen dokuzuncu kısmında ilme ve âlimlere hürmet bahsinde himmet kelimesi kullanılmıştır.

Hem Yesevî hem Âşık Paşa'nın diline himmetin bu denli yerleşmiş olması, kelimenin doğrudan bir kavram boşluğunu doldurmasıyla ilgili olabilir. Fakat yine de ilk bakışta himmet ile kastedilenin ne olduğunu en doğru çerçevede anlamak kolay değildir. Örnekler üzerinden bakılacak olursa meselâ *Garib-nâme*'nin ilk bölümünde Âşık Paşa, peygamberlerle ümmetlerinin himmetlerinin birbirine bağlı olduğunu söylemektedir;

*Gör benî-âdem ne işler kaynadur
Ol semâ'da kamusun kim oynadur*

*Kimi peygamber kimi ümmetleri
Birbirine bağludur **himmeleri** (44)¹⁹*

Garib-nâme mesnevî formunda kaleme alınan bir metin olması hasebiyle hikmetlerde olduğu gibi anlamın tek bir dörtlükte veya beyitte tamamlanma zorunluluğu yoktur. Dolayısıyla Âşık Paşa'nın bir beyitte himmet kelimesini hangi anlamda kullandığını görmek için bazen beytin öncesi ve sonrasını da bakmak gerekmektedir. Bu yaklaşımla alınan müteâkip iki beyitte Âşık Paşa, varlık dâvâsından vazgeçtiğini ve asıl temennîsinin büyüklerin yâni Allâh dostlarının gönlüne girmek olduğunu belirtmekte ve himmetini aşk yoluna sâlik olmak şeklinde ortaya koymaktadır. Beyitte himmetin öncelikli lugat anlamına uygun olarak gerçek niyet ve maksat anlamında kullanıldığı söylenebilir;

¹⁹ *Garib-nâme*'den verilen örnekler, Kemal Yavuz'un hazırladığı (Âşık Paşa, *Garib-nâme*, [Ankara]: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., 2000, I-II) neşirden alınmış olup eser mesnevî formunda kaleme alındığı için örnek gösterilen beyitler bu baskıdaki beyit numaraları esas alınarak kaydedilmiştir.

*Dem-be-dem Âşık temennâ kıldığı
Cân u ten terk eyleyüben bulduğı*

*Ol ulular gönli yoldaşlığıdır
Himmeti hem ışk koldaşlığıdır (3762-3763)*

Garib-nâme'nin dokuzuncu bölümünün dokuzuncu kıssasında müteâkip beş beyitte himmet kelimesi yer almaktadır. Bu kısımda himmet gelişigüzel bir tercih olmaktan daha farklı bir şekilde, anlatılan mevzûun temel kavramlarından biri olarak zikredilir. Hak erenlerinin, din düşmanları ve şeytanın fırkalarıyla mücâdele ederken sâhip olması gereken umdeleri sıraladığı bölümde Âşık Paşa; velâyet, riyâzet, kifâyet, aşk, tevekkül, şerât ve ilimden sonra olmazsa olmaz bir vasıf bir donanım olarak himmete alan açar. Buna göre Allâh'a dost olmak için ilim sâhibi olmak gerekmektedir. İlim sâhibi olmayı kılıç kuşanmak şeklinde resmeden Âşık Paşa, akabinde himmet ehli olma şartından bahseder. Öyle ki ilim ile mücehhez olan âlim aynı zamanda himmet sâhibi de olmalıdır. Bu hâli ise düşman ile savaşırken kılıç yanında süngü de taşımak gerektiğini vurgulayarak açıklar. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere Âşık Paşa, himmeti üç ayrı beyitte süngüye benzetmektedir;

*Her ki aldı bu ilim kılıcın ele
Sürdi kendü hükmini ilden ile*

*Çün ilim kılıcın bular aldı ele
İmdi **himmet sünüsün** dutsun bile*

*Âletün sezkincisi **himmet-durur**
Kim irakdan düşmana irer zahm urur*

***Sünüsü himmet-durur** dîn alpinün
Ol sıdı burnın bu şeytân kalbinün*

***Himmeti** yok kişi Hakk'a irmedi
Ol geliüp şeytân çerisin kırmadı*

*Pes bu **himmet** er elinde **sünüdür**
Er isen dîn düşmanın anunla ur*

*Düşmanı urmaga key âletdür ol
Anun-ıla açılır bu togru yol (8620-8626)*

Bu temsil üzerinden bakıldığında elinde tuttuğu kılıca benzeyen ilmin kuvvetiyle cehâletle mücâdele eden sâlik, kemâl yolunda karşısına çıkabilecek diğer düşmanları ki bunlar uzakta olan şeytan askerleri ve din düşmanları şeklinde tanımlanmıştır, mızrağa benzetilen himmet ile ancak bertaraf edebilecektir. Kemâl ehli, mızrak tesirindeki himmet ile etrâfını çevreleyen düşmanları kıracak, böylece yürüyeceği yol açılacaktır. Âşık Paşa’nın bu beyitlerde himmeti hem kelimenin köken dildeki lugat karşılıklarına uygun hem de bir tasavvuf istilâhu olarak; azim, kararlılık, istikamet sâhibi olmak, bilcümle mânevî kuvveleri cem ederek Hakk’a yönelmek anlamlarıyla kullandığı söylenebilir. Metni nesre çeviren Kemal Yavuz da ekseriyetle “yardım” karşılığını verdiği himmeti bu kısımda sâdeleştirme yoluna gitmemiş,²⁰ olduğu gibi bırakmıştır. Şu hâlde himmetin dilimizde bir terim veya kavram olarak kullanımı ile sâir kullanımları arasında bir farklılık olduğu söylenebilir.

Garib-nâme’de onuncu bâbın altıncı kısmında, dost edinilmesi gereken on esas konu edilmektedir. Bu başlık altında Âşık Paşa, kişinin dünyâ hayâtındaki huzûru ve rahatı kadar âhiretteki mağfiretinin de bu dostlara bağlı olduğunu hatırlatmaktadır. Dostlarla ilgili bu kısımda sözü Hz. Peygamber’in şefâati bahsine getiren şâir, hakîkî dostluğun O’nun ümmetine olan düşkünlüğünde müşâhede edilebileceğini söyler. Ümmetinin ebedî saâdeti için Hak teâlâya “ümmetî ümmetî” yakarıyla niyâzda bulunan Hz. Peygamber, bu tercihiyle gerçekte himmetin ne olduğunu da göstermiş olur;

*Anmadı ol atasın u anasın
Lîkin unutmadı bir dem ümmetin*

*Ümmetî dip ümmetî dip kıldı nâz
Hak katında oldı ol nâz u niyâz*

²⁰ “Aletin sekizincisi uzaktan düşmanı vurup yara açan himmettir. (8622)” ve “Himmeti olmayan insan Hakk’a kavuşmadığı gibi; o, gelip şeytan askerini de kırıp yok edemedi. (8624)” ve diğerleri için (bk. Âşık Paşa 2000: II-2/575).

Geldi rahmet yarlıgadı ümmeti

Böyle olur dosta dostun himmeti (9667-9669)

Son beyitte açıkça görüleceği üzere himmet, Yesevî'den Yûnus'tan itibâren Türkçeye yerleşen anlamıyla, "mânevî yardım" mânâsında kullanılmıştır. *Garib-nâme*'de himmet kelimesinin aynı anlamı ifade etmek üzere yer aldığı başka örnekler de mevcuttur. Yine dostluk bahsinin devâmında Âşık Paşa, Allah dostlarına dost olmanın önemini vurgularken evliyânın himmetinden bahsetmektedir;

Evliyâdur kim bularun himmeti

Tâze dutar dünyada her ni'meti

Cümle halkun rızkı Hak'dandur velî

Kankı ilde kim olursa bir velî

Kamu ilden anda ni'met çoğ olur

Lezzeti vü berketi artuğ olur (9694-9696)

Dilimizde bugün de kullanımda olan "evliyânın himmeti" terkîbinin, *Garib-nâme*'nin yazıldığı devirden itibâren değişmeksizin geldiği görülmektedir. Himmet sâhibi olmak, kâmil mürşidin başlıca vasıflarından biridir. Müteâkip iki beyitte devâm eden anlatım, velî kullara isnâd edilen himmetin bir anlamda şerhi olarak da görülebilir. Öyle ki Âşık Paşa'ya göre hangi memlekette bir Allah dostu var ise o velînin himmetiyle o beldenin maddî mânevî nimetleri çok olur, bereketi ziyâde olur. Şâir aynı anlamı bu hâlin tam tersini beyân ederek, "Kankı mülkden kim velîler eksile / Berketi anun gerek kim götrile (9697)" beytiyle pekiştirmektedir. Dolayısıyla burada himmet, kelimenin Türkçede zamanla daha belirgin şekilde kazandığı erenlerin lutfu, ihsânı, bereketi anlamları kastedilerek kullanılmıştır. *Garib-nâme*'de himmetin bu anlamını öne çıkaran başka örnekler de mevcuttur. Meselâ yine kâmil mürşidin mânevî tesirini tasvir eden şu beyitler himmet ile evliyâullâhın yardımı anlamının kastedildiğini göstermektedir;

Şeyh ulu ırmaga benzer kim akar

Kim durarsa yolına karşı yıkar

*Biz azacuk su gibi uyduk ana
Ol ulu iltür bizi Hak'dın yana*

Himmeti yoldaş-durur her dem bize
Kendü görünmez görünürse göze (9737-9739)

Beyitlerde açıkça dile getirildiği üzere Âşık Paşa, büyük bir nehre benzettiği kâmil mürşidin, kendisine tâbî olanları Hakk'a ilettiğini, bu yolun sâliklerine himmetini yâni mânevî desteğini yoldaş ettiğini söylemektedir. Fakat aynı konu içerisinde himmet bu defâ şeyhin isteği, niyeti, maksadı, irâdesi anlamlarıyla öne çıkmaktadır;

Himmeti üstümüze şoldur müdâm
Hakk'a dönse kalmasa hiç kimse hâm (9743)

Beyitten mürşidin himmetinin, kendisine tâbî olanları Hakk'a yöneltmek ve müritlerin tekâmülüne gayret sarfetmek olduğu anlaşılmaktadır. Esâsen bu niyet üzere bulunan ve bu maksada yoğunlaşan mürşidin faaliyeti de mânevî yardımdan başka bir şey değildir. Dolayısıyla himmetin bir tasavvuf istilâhu olarak yer aldığı ifadelerde de "yardım" anlamından uzaklaşmadığı söylenebilir.

Dostluk bahsinde Âşık Paşa, Hz. Peygamber ve evliyâullâhtan sonra, ebeveyne vefâlı olmak telkîninde bulunmaktadır. Bunu gerekçelendirirken de anne babanın evlâdına ne denli ihtimâm gösterdiğini hayli tafsîlâtli şekilde anlatmakta, bu bahsi işlerken de himmet kelimesine mürâcaat etmektedir;

Dün ü gün şoldur sana himmetleri
Kim bilesin sen kamu ni'metleri (9772)

...

İstemez bunlar ki sen aç ölesin
Yâhud uşbu halka muhtâc olasın

İlla isterler senün begligüni
Halk içinde kamudan yigligüni

Ata ana himmeti şoldur bize
Hîç yavuzluk istemez oğla kıza (9774-9776)

Anne babanın her dâim evlatlarının saâdeti için çalıştıklarını beyân eden Âşık Paşa, onların bütün çabasının evlatlarının cemiyet içerisinde başkasına muhtaç olmaksızın var olabilmeleri, iyi birer mevkîye gelebilmeleri yönünde olduğunu söylemektedir. Burada himmet, niyet ve gayret anlamlarıyla öne çıkmaktadır. Aynı konuyu yine himmet kelimesini merkeze alarak işlemeye devam eden şâir, anne babanın aynı zamanda kız olsun erkek olsun çocuklarının Allah'a inanan, dini bütün kimseler olarak yetişmesi yolunda gayret sarfettikleri, bu yolda onlara destek olduklarını anlatmaktadır. Anne babanın bu himmeti karşısında evlatlara düşen vazife ise onları sevmek ve hoş tutmaktır;

*Kimsene kim **himmeti** şoldur sana*

Sen dahı anı sana dost bilsene

Kendü her dem meşgul olur meksebe

Tâ ki sen her dem varasın mektebe

Ögrenesin anda Tanrı ilmini

Hem dutasın dünyayı vü hem dini (9779-9781)

Dostluk bahsinde anne babadan sonra üstâdı, hocayı sevmek gerektiği üzerinde duran Âşık Paşa, onların da talebelerine himmet ettikleri, her birine bir hüner kazandırmak için çalıştıklarını söylemektedir;

Her kimün kim dünyada üstâdı yok

Halk içinde dâdı yok istâdı yok

***Himmeti üstâdun** ol şâkird ile*

Şunu ister bir hüner issi ola

Uşbu dostlık halk içinde kanda var

Dostun oldur kim bu dostlık anda var (9799-9801)

Esâsen anne baba ve hocaların evlat ve talebe üzerindeki himmetleri bahsinde himmetin hem arzu ve temennî hem de yardım anlamıyla kullanıldığı söylenebilir. Bunlardan ilki niyet ikincisi faaliyeti ifade etmekle birlikte himmetin lugat karşılıklarında niyet ve amel birliğine

vurgu yapıldığı düşünülduğünde, Âşık Paşa'nın konuyla ilgili kelime seçiminin hayli isâbetli olduğu görülmektedir.

Garib-nâme'nin müteselsil tavsiyeler içeren sonuncu kısmında Âşık Paşa tevâzû konusunu işlerken özellikle âlimlere vefâ göstermeyi, onlar karşısında alçakgönüllü olmayı ayrıca vurgulamaktadır. Bu meyânda tevâzû ile himmeti birlikte kullanan şâirin himmet ile neyi kastettiği ilk bakışta tam olarak anlaşılmamaktadır;

*Kanda bir âlim görürsen iy safâ
Bağlağul anun-ıla ahd ü vefâ*

*Bunlara her dem tevâzu' eylegil
Her nefes himmet tevakku' eylegil (10387-10388)*

Metin üzerinde çalışan Kemal Yavuz sonuncu mısırâdaki himmeti, muhtemelen yanındaki beklemek, ümit etmek anlamındaki "tevakkû" kelimesinden hareketle, "Bunlara her an alçak gönüllülük göster ve kendilerinden yardım dile." (Âşık Paşa 2000: II-2/917) şeklinde nesre çevirmiştir ki bu kullanım dilimizdeki "himmet bağlamak" deyimini de hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Âşık Paşa'nın himmeti ağırlıklı olarak mânevî yardım niyeti ve fiiliyata dökülmüş gayret anlamlarıyla eserinde zikrettiği söylenebilir.

Sonuç

İslâmî dönem Türk edebiyâtının ilk eseri olan *Kutadgu Bilig*'den îtibâren dilimizin kelime kadrosuna dâhil olarak günümüze kadar kullanımda kalan himmet kelimesi, kaynak dildeki öncelikli anlamının tamamen dışında değilse de biraz uzağındaki bir karşılıkla dilimizde tedâvüle girmiştir. Kelimenin Arapça ve Farsça sözlüklerdeki karşılıklarına ilâve olarak Türkçe sözlüklerde himmet, tâkip edilebilir bir süreç içinde lutuf, ihsân ve mânevî yardım anlamlarıyla yer almıştır. Türkçe sözlük literatürünün 19. asrın sonları gibi hayli geç bir dönemde yoğunluk kazanmış olması, kelimenin başlangıçta dilimize hangi anlam çerçevesiyle girmiş olduğunu tespit etmek noktasında sözlükleri kifâyetsiz kılmaktadır. Böyle olunca dikkatleri ilk edebî metinlere yöneltmek mecbûriyeti hâsıl olmuş ve bu tetkik için Türkçenin iki büyük koluna âit, temsil vasıfları yüksek iki dinî edebî metin, *Divân-ı Hikmet* ve *Garib-nâme* tetkik alanı olarak belirlenmiştir. Misâlli sözlüklerin madde

başı olan kelimeleri ehl-i lisân denilen müteber ediplerin mısra ve cümleleriyle delillendirmelerinden hareketle, her iki eserdeki himmet kelimelerine bağlamları dikkate alınarak yakından bakılmış ve himmet ile Türkçede kastedilen anlamın ne olabileceği üzerinde durulmuştur.

Himmet aynı zamanda bir tasavvuf istilâhıdır ve kelimenin bu yönü büsbütün farklı bir tetkik konusu olup bu çalışmanın boyutlarını aşmaktadır. Yesevî ve Âşık Paşa'nın Türkçe üzerindeki tesirleri yanında mutasavvıf birer şahsiyet olmaları, himmeti eserlerinde bir tasavvufî kavram olarak mı yoksa ifadeye kuvvet katan bir unsur olarak mı kullandıkları konusunda tereddüt doğurmaktadır. Bu duruma üçüncü bir ihtimâl olarak kelimenin her iki anlam alanının da kastedilerek istîmâl edilmesi eklenebilir. Dolayısıyla himmet kelimesi içeren şiir parçaları üzerinde her defâsında ayrı ayrı durulmasına rağmen, himmet ile kastedilenin ne olduğu konusunda kesin bir hüküm ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Fakat her iki sūfînin de eserlerini sâdece tasavvuf sâhasına münhasır kılmayıp umûmun istifadesini hedefledikleri düşünülduğünde, üçüncü ihtimâl geçerlilik kazanmaktadır.

Gerçek mânâyı şâiri bilir sözünü hatırdaki tutmak kaydıyla, *Dîvân-ı Hikmet* ve *Garib-nâme'*den hareketle himmet kelimesinin dilimizde ağırlıklı olarak "yardım" anlamını ifade etmekte olduğu söylenebilir. Türkçe sözlükler de zaman içerisinde artan bir temâyül ile bu anlamı öne çekmişlerdir. Diğer taraftan kelimenin Türkçede zâten çok bilinen ve kullanılan bir karşılığının olması, daha ilk baştan îtibâren himmete neden bu kadar rağbet gösterildiği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu noktada himmetin Türkçede kazandığı anlam ile yardım kelimesi arasındaki ince farka dikkat etmek gerekir. Öyle ki himmetin ifade ettiği yardım, esâsen mânevî ciheti olan bir yardımdır ve tek başına yardım kelimesi himmetle gelen bu anlam derinliğini karşılayamamaktadır. Dolayısıyla daha yüksek bir değerler manzûmesine işaret eden himmet, geniş çağrışımlarının getirdiği ifade zenginliği sâyesinde ziyâdece benimsenmiş ve başlangıçtan günümüze kadar kullanımda kalmıştır. Himmete son dönemde iliştirilen maddî nakdî yardım anlamı ise kelimenin anlam çerçevesine münâsîp düşmemektedir. Mânevî yardım anlamıyla himmet ise günlük konuşma dilinden yüksek irfânî tasavvura

kadar hemen her anlayış seviyesinde başvurulan bir ifade vâsıtası olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Ahterî, Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî (2007), *Ahterî-i Kebir*, haz.: Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Âşık Paşa (2000), *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, [Ankara]: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, I-II.
- AYVERDİ, İlhan, *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/HİMMET>. (02.02.2022)
- CEBECİOĞLU, Ethem (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rehber Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2017), *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, II.
- DEMİRCİ, Mehmet (1998), “Himmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVIII, 56-57.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2007), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, haz.: Aydın Sami Güneçal, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dihhudâ (1373), *Lugatnâme*, haz. Seyyid Ca’fer Şehîdî, Tahran: Danişgâh-ı Tahran, XIV.
- ERGİNLİ, Zafer (2006), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Trabzon: Kalem Yayınevi.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1994), “Ahmed-i Yesevî’nin Hikmetlerinin Dili”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1: 4-18.
- GÖKBEL, Ahmet (2019), *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1977), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gül Baba Saidî (1383), *Ferheng-i Istilâhât-ı İrfânî-yi İbn Arabî*, Tahran: İntişârât-ı Şâfiî.
- el-Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî (2008), *Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü’s-sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları.

- Hoca Ahmed Yesevî Külliyâtı* (2019), ed. Zülfikar Güngör, Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları.
- Hüseyin Kâzım Kadri (1945), *Türk Lugati*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, IV.
- İbn Manzûr ([t.y.]), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, XII.
- İbrahim Cûdî Efendi (2006), *Lügat-ı Cûdî*, haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, <http://www.kamus.yek.gov.tr>. (26.03.2021)
- Kaşanî, Abdürrezzak (2004), *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KILIÇ, Mahmut Erol (2005), *Sûfi ve Şiir*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- KONUK, Ahmed Avni (2008), *Mevlânâ Celâledîn Rûmî Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: Kitabevi, V, XI.
- MADEN, Fahri (2013), "Sütlüce'de Bir Bektaşî Ocağı: Caferabad (Bademli-Münir Baba) Tekkesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 5: 155-174.
- Mehmed Salâhî (2019), *Kamûs-ı Osmânî*, hazırlayan: Ali Birinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, II.
- Meninski (2000), *Thesaurus Lexicon*, yay. Mehmet Ölmez, İstanbul: Simurg, III.
- Muallim Naci (1987), *Lügat-ı Naci*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ÖZMEN, İsmail (1998), *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, III.
- REDHOUSE, Sir James William (1987), *A Turkish and English Lexicon*, Beyrut: Mektebetu Lübnan.
- SAVAŞ, Salih (2012), "Nabi Divanında Geçen ve Günümüz Türkiye Türkçesinde Farklı Anlamalarda Kullanılabilen Arap Kökenli Kelimeler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 199: 65-82.
- Seyyid Cafer Seccadî (2007), *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Seyyid Mustafa Rasim Efendi (2008), *Tasavvuf Sözlüğü*, haz. İhsan Kara, İstanbul: İnsan Yayınları.
- STEİNGASS, Francis Joseph (1998), *Persian-English Dictionary*, Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban].
- Suad el-Hakîm (2005), *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Şemseddin Sami (2011), *Kamûs-ı Türki*, haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- TARLAN, Ali Nihad (1985), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, III.
- TİETZE, Andreas (2016), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, ed.: Semih Tezcan, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), III.
- ULUDAĞ, Süleyman (2002), “Keramet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, 265-268.
- ULUDAĞ, Süleyman (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lugati*, <http://www.kamus.yek.gov.tr>. (26.03.2021).
- YILDIRAN SARIKAYA, Meliha (2021), “Yûnus Emre’nin Himmeti”, *Yûnus Emre*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 41-54.
- Yûsuf Hâs Hâcib ([t.y.]), *Kutadğu Bilig Metin*, haz. Mustafa S. Kaçalın. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0>. (27.12.2021)
- Zebîdî ([t.y.]), *Tâcü’l-arûs*, Kahire: Matbaatü’l-Hayriyye, IX.